

Віра Мелешко

УДК 821.161.2 – 31.09

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗІВ ІНТЕЛІГЕНТІВ У ПОВІСТЯХ ПАНАСА МИРНОГО

У статті висвітлюється специфіка змалювання контрастних типів інтелігентів через призму проблеми стосунків інтелігенції та народу в повістях “Народолубець” і “Лихі люди” Панаса Мирного; йдеться про художньо-змістові параметри образів-персонажів творів як засобу реалізації названої проблеми; розглядаються художні складники образів.

Ключові слова: тема інтелігенції, проблема, народництво, головні персонажі, повісті “Народолубець” і “Лихі люди”.

Панас Мирний щиро захоплювався і вітав народолубство. Письменник відчував гостру потребу подати образи тих, хто намагався зарадити тяжкому народному бідванню. Творами-відгуками на події його часу стали повісті “Народолубець” (подано образ народника Орла) і “Лихі люди” (описано діяльність і характери інтелігентів-демократів Телепня, Жука). Обидві вони близькі між собою не лише тематично, а й порушенням спільної проблеми пошуків шляхів зближення з народом. У незавершеній повісті “Народолубець” автор виводить два типи українських інтелігентів: перший – лицемір, ханжа і пристосуванець Петро Петрович Шатай-Мотай; другий – справжній народолубець Орел (письменник підбирає символічні прізвиська своїм персонажам), відвертий, запальний, із чітко усвідомленою життєвою метою. Шатай-Мотай та Орел, кожен по-своєму, приходять до розуміння ролі інтелігенції в соціумі.

Незважаючи на невеликий обсяг та незавершеність повісті, Мирному вдалося ґрунтовно розкрити вплив соціальних обставин на формування характеру і взаємозв'язок між зовнішніми подіями та внутрішнім світом персонажа. Письменник, детально виписуючи образ Шатай-Мотая, з'ясовує, чому той стає прихильником думки “...люди поведуться законом вигоди, а не лицарським повірванням серця” [4, 4, с. 102]. Панас Мирний

показав виховання в сім'ї, навчання в гімназії, де в основному сформувалися погляди й переконання Петра.

У повісті велику роль відіграють суперечки персонажів, діалоги, роздуми, палкі промови. Так, авторське повідомлення про те, що всі гімназисти відповідно до своїх переконань поділяються на три групи, підтверджується суперечкою-діалогом між їх представниками. Першу групу утворювали реалісти, які “держалися критичних поглядів на життя з становища натури, природи”; другу, на чолі з Голубом, – історики, що дивились на життя і його обставини “з широти історичних ідеалів” [4, 4, с. 100]; третю, до якої належав і Шатай-Мотай, склали гімназисти без будь-яких переконань, вони плили “по тій течії, по якій вказало їм начальство та свої вигоди” [4, 4, с. 101]. Найхарактернішою особливістю представників останньої групи було те, що вони могли згоджуватися і з реалістами, і з істориками. Словесне змагання, пересипане суспільно-політичною лексикою (“ідеї”, “світогляд”, “воля”, “справедливість”), розкриває погляди гімназистів на роль та місце людини в житті, допомагає розумінню поглядів персонажів. Петро Шатай-Мотай не мав “раз назавжди вибраного устою” [4, 4, с. 101]. Отже, відсутність твердих життєвих переконань – одна з особливостей морального світу Шатай-Мотая-молодшого.

На думку дослідників, у “Народолубцеві” “чітко накреслилась тенденція Панаса Мирного до поглиблення психології, дослідження еволюції внутрішнього світу героїв...” [2, с. 36]. Найяскравішим підтвердженням цього служить монолог-роздум Петра Петровича, студента університету, який не підтримує стосунків з батьком, сам заробляє на прожиття, тісниться в убогій кімнатці з бідняцькою обстановкою. Автор відтворює складність еволюції поглядів, почуттів і прагнень, – по-

дібних і протилежних. Якщо раніше син засуджував деспотизм батька, то тепер виправдує і навіть схвалює його поведінку: “Сильний, здоровенний – і побиває більше” [4, 4, с. 103]. Думку про те, що душа та серце, їхні поривання лише прикрашають життя, замінює зовсім несхожа: гуманні теорії – ні до чого, вони – швидше засіб для добування власного благополуччя, коли ж не маєш сили й уміння боротися – гинь. Петро висловлює співчуття і жаль з приводу нестерпного існування трудящих людей, розуміння, що багатство одних нажите за рахунок експлуатації інших. Але такі думки не надовго затримуються в голові Петра Петровича: він не бажає перейматися турботами за когось і про когось, його більше хвилює власне існування. Для себе син сільського голови, випускник університету Шатай-Мотай вибирає золоту середину: “...ти сядь посередині: поки ти трохи привчишся, далі лизь уперед та перед, буде час, коли і ти сядеш на місці проводиря...” [4, 4, с. 104].

Письменник показує не стільки еволюцію героя від захисника ідей людяності до відкритого поборника експлуатації та насильства, скільки його аморальність, адже думки, прагнення і вчинки Петра – безсоромні, спрямовані на задоволення власних низьких інстинктів. Шлях Шатай-Мотая – це шлях кар’єриста, пристосуванця. Мирний поєднує в його образі добре і зло начала, що надає йому конкретності, більшої виразності, рельєфності. Однак переважає зло. Панас Мирний пояснює таке становище не лише соціальними обставинами життя Петра Шатай-Мотая, а й його характером. Він завжди умів пристосуватися, плазував перед старшими і сильнішими, відзначався егоїзмом та користолюбством.

На противагу Петрові Шатаю-Мотая, у якого відсутні сталі ідейні переконання, автор виводить образ народника Орла, людини з виразним баченням свого покликання. У повісті наявна полеміка персонажів на громадсько-політичні, суспільно-побутові, наукові та етичні теми, у якій рельєфно виявляються характери героїв, їхні погляди на суспільний лад, на завдання інтелігенції в суспільному житті.

Думки та переконання Орла розкриваються в розмові з Шатай-Мотаям про життєві плани по закінченню університету. Ця основна частина твору – неперервний діалог, у якому відсутнє авторське коментування. Прикінцевий уривок повісті нагадує яву з драматичного твору, що закладає можли-

вість саморозкриття героїв і передусім Орла (Шатай-Мотай попередньо змальований досить докладно). Крім цього, діалогова мова сприяла лаконічності зображення, “змістовій” насиченості.

Із розмови стає відомо, що Орел, як і багато інших представників демократичної інтелігенції, розірвав зі своїм дворянським середовищем, збирається йти “у народ”. Під час суперечки Орел розкривається як людина мисляча, поборник справедливості. Він – медик, але хоче не лише лікувати, але й “навчити бідолошного мужика зненавидіти такий строй” [4, 4, с. 106], де трудяща людина має тільки “шматок черствого хліба” і позбавлена будь-яких прав. Орел прагне до народу, до злиття з ним, готовий перейняти його болі і страждання.

Інтелігент-демократ засуджує перенесення закону про боротьбу в природі на суспільні явища, картає паразитичне життя дворянства, засуджує експлуатацію людини людиною. Він свідомий, що це можна здійснити через насильство: на запитання Шатай-Мотая, як же бути з перепонами, котрі заважають справедливому поділу благ поміж людьми, він відповідає: “Розломимо”. У програмі діяльності, чітко сформульованій Орлом, звучить глибоке переконання в правильності застосування сили: “...треба сей нікчемний економічний строй розломити, розвалити к бісу...” [4, 4, с. 107]. Навіть те, що на слова Петра про марність поривів і замахів, про даремність “підставляти свою шию під сокиру” [4, 4, с. 108], Орел плює йому межі очі, – ще одне предметне підтвердження думки про прихильність “ходака в народ” до сили.

Причини духовної ницості Шатай-Мотая зумовлені не лише обставинами, а і його-го егоїстичними прагненнями, яким він віддається без спротиву. В Орла розвинулось усвідомлення суспільних інтересів, котрі є водночас і його інтересами. “Фальшивий народник” Шатай-Мотай абсолютизує ідею руйнування, тоді як Орел не відкидає ідею творення.

Незавершена повість Мирного “Народолюбєць” дає змогу дійти висновку: автор симпатизує тим, хто сповідує високі ідеали служіння народові. Зрозуміло, що незавершеність твору багато в чому впливає на художню тканину: образи Шатай-Мотая та Орла не можна вважати досконалими, залишилася нерозкритою подальша доля героїв. Та все ж навіть не до кінця здійснений задум письменника допомагає “глибше осмислити творчий шлях, точніше визначити тематичні межі його художньої спадщини, естетичні й

стильові особливості таланту” [5, с. 62].

Повість “Лихі люди” заклала основи якісно нової естетико-літературної традиції в українському письменстві. Мирний показує інтелігента не у відірваності від народу, а в служінні йому, у праці для його добра. Письменника цікавлять і події та вчинки персонажа, його увагу привертають і обставини та середовище, що його виховали, але найбільше він зосереджується на індивідуальному характері інтелігента-різничинця. У цьому зв’язку повість “Лихі люди” має оригінальну сюжетопобудову: минуле головного героя Петра Федоровича Телепня подано через його видіння-марення, зовнішні події (чотири дні перебування Телепня у в’язниці) майстерно злиті зі спогадами, доповнюють їх. Автор відмовляється від складної інтриги, починаючи повість з кульмінації – арешту Петра Федоровича. Це дало можливість Мирному відразу розкрити долю головного героя і зосередитися на процесі самоусвідомлення персонажа через його суб’єктивну самосвідомість.

Автор “Лихих людей” визнає моральну відповідальність інтелігенції перед народом: вона, володіючи знаннями, маючи доступ до надбань культури, покликана спрямовувати дії мас, включаючись у боротьбу проти несправедливості. Але Мирний зумів помітити та передати ідейно-моральне розшарування української інтелігенції.

Виступ Телепня проти суспільної несправедливості був визначений гострою ненавистю до чужого рабства; народження цієї ненависті природне. Панас Мирний, відходячи від хронологічної послідовності в змалюванні біографічного співвіднесення людини та середовища, зумів показати, як під впливом різних обставин визріває прагнення героя стати на шлях народника.

Діяльність Телепня як письменника – одна з форм протистояння чинним нормам життя. Петро Федорович пробує власні сили в поезії, а згодом вдається до епічного аналізу дійсності. Любові навчала його мати, а навколо він бачить несправедливість, “йому вчувається пісня голодного люду, йому ввижаються їх недостачі, чорні коряві руки, попечене обличчя...” [4, 1, с. 105]. З материнської науки любові й добра виростає співчуття до знедолених, народжується розуміння та неприйняття зла, несправедливості. Петро Телепень протестує проти гноблення людини людиною, створюючи пристрасні вірші про селянське бідкування. Письменницьке слово, за переконаннями Телепня, покликане звертати людську увагу “на страшні картини нуж-

ди та горя, будити жаль у серці” [4, 1, с. 104].

Для Петра Федоровича праця письменника – важка, виснажлива, бо чужу біду митець сприймає як свою, зримо уявляє горе інших: “Перед очима він ставив живих людей з живими муками, з своїми невеличкими надіями... І стогнали перед очима люди, розливаючи свої живі сльози...” [4, 1, с. 108].

Більшість не визнає важливості творчої діяльності Телепня. І не лише звичайні обивателі (“Що ж він зробив таке, що його заперли?” – спитав чорнявий. “А хто його знає. Нічого не зробив; писав щось таке...” [4, 1, с. 130]), але і близький товариш Тимофій Жук (“не бачу справжнього діла з писательства... Так, з жиру багаті люди, не знаючи нужди, забавляються” [4, 1, с. 113]).

Характер головного героя повісті “Лихі люди” розкривається через його внутрішній світ, але водночас суб’єктивний аналіз служить засобом розкриття широко локалізованого оточення. Телепень – внутрішньо складна, суперечлива натура, на формування якої вплинуло кілька чинників. Один із них – родина.

Першими, кого бачить ув’язнений Петро Федорович у своїх видіннях, – батьки. Сам Петрусь, семи-восьмирічна дитина, люблячий, слухняний хлопчик, готується вперше йти до школи. Він оточений піклуванням сім’ї, добротою матері, яку щиро любить. Ні автор повісті Мирний, ні “автор” спогадів Петро Телепень безпосередньо не говорять про почуття сина. Ця любов розкривається через дієво-психологічні нюанси. Небагатьма словами письменник показує міміку, жести та рухи хлопця, передаючи “видимі” порухи душі. Так, у Петруся, який почув мамин голос, “очиці загнали, личенько усміхнулося” [4, 1, с. 78]. Панас Мирний досконало володіє різноманітним арсеналом передачі стану психічної напруги. Показовою щодо цього є сцена сніданку. Хлопчик не п’є чаю, бо чекає появи мами, зосереджений на думці про неї. Деталі інтер’єру передаються через сприймання персонажа, співвідносяться з його настроєм: Петрусь невеселий – і самовар на столі “мугикав якусь журливу пісню. Сумно у хаті роздавалася та пісня” [4, 1, с. 78]. Заходить мати – настрої сина різко змінюється: “очі його загнали, заіскрилися радістю”; відбувається переміна і навколо: “самовар дужче заблищав, переводячи своє журливе мугикання на веселу пісеньку з перебоями” [4, 1, с. 78].

Мирний постійно підкреслює провідні риси характеру Петра – доброту і чесність. Основи високих моральних якостей інтелі-

гента закладалися в дитинстві. Зміна середовища викликає зміну прагнень, але не змінює головних переконань Петра Телепня. Він вирішує продовжити навчання в університеті, аби наукою дійти до “того кращого стану, де не чути сліз та горя <...>, де воля усміхнеться своїм теплим-теплим сміхом” [4, 1, с. 107]. Непримиренним до проявів грубої сили Петро залишається до кінця свого життя. Його тонка, вразлива натура бунтується проти війни, яка уявляється однією кривою картиною. Петро Федорович не знаходить виправдання вбивствам, бо гинуть люди “в тій і другій стороні”, а “по городах, селах, хуторах снують, мов тіні, старі батьки, матері, молоді діти – ламають руки, побиваються, плачуть” [4, 1, с. 123]. Отже, нові обставини життя змушують по-іншому дивитися на звичні речі (родина, навчання), та не можуть перекреслити раніше закладених щирості, доброти, чесності.

Велика роль у формуванні Петра Телепня як інтелігента-народолюбця належить навчанню, точніше, тій атмосфері, яка панувала під час нього. Мирний звертає увагу на характери, спосіб життя, на морально-політичні переконання юнаків, що здобувають освіту. Мабуть, важко знайти в попередній українській літературі подібні розповіді про середовище студентської молоді.

Університетській освіті головного героя передувала школа та гімназія. Ще з тих часів із долею Телепня тісно переплітаються життєві шляхи Жука, Шестірного, Попенка. Цікаво, що окремі вияви вдачі персонажів знаходять свій подальший розвиток, нахили та вподобання, виказані в шкільні роки, переростають у визначальні риси їхньої натури. Знову ж таки все це бачиться через суб’єктивізм Телепня-аналітика. Характери чотирьох однокласників різні, навіть різко протилежні. Петро Телепень – добрий, чесний, нерішучий; Тимофій Жук – відкритий, активний, вольовий; Попенко – ненажерлевий (у прямому й переносному розумінні), недалекий; Шестірний – підлабузник та кар’єрист. Панас Мирний через спогади Телепня показує дії і вчинки персонажів, що найбільш зримо розкривають своєрідність кожного з них як особистості. От хоч би навчання. Петро прагне добре вчитися, щоб стати помічником батьків, мріє про університет, щоб збагатитися знаннями, глибше зрозуміти світ. Тимофій Жук має намір набуті знання понести в народ, повернути йому (виходець із багатой родини Жук визнає “неоплачений борг” перед народом,

необхідність покращити його долю). Різким контрастом виступає Григорій Попенко. Він не хоче вчитися, заховавши книжки десь у соломі, цілий день “по городу собак ганяє”. Під час перебування в бурсі Попенко більше цікавиться витівками знайомих бурсаків, “їхніми п’яницькими бенкетами”. Григорій не бажає продовжувати навчання ні в академії – “Ну її, ще в ченці пострижуть” [4, 1, с. 98], ні в університеті – “Хіба мені університет хліба дасть?” [4, 1, с. 99], відкрито заявляє про свою нелюбов до простолоду, до вищих ідеалів. Ще в шкільні роки виявились основні риси характеру Шестірного. Він із задоволенням виконує наказ учителя висікти однокласника – “радість світила в очах Шестірного” [4, 1, с. 85]. Навчається хлопець наполегливо, цілеспрямовано, хоч відкрито не заявляє про свої наміри. Лише раз вирвалися в нього слова, що розкрили потаємні думки: “Жук, мов опарений, скинув на Шестірного грізний погляд:

– Ти, певно, в управителі полізеши? – якось глухо запитав він.

– Атож! Ширша постать – більше нажнеш” [4, 1, с. 100].

Таким чином, ставлення до навчання вже визначало неоднорідність інтелігенції: одні її представники мали намір, здобувши знання, боротися за справедливість, за інтереси народу, інші – відкрито стати на позиції служителів несправедливості.

Великі надії випускник гімназії Петро Телепень покладав на університет. Студентське середовище відбиває часткову демократизацію системи освіти (“...часом прикриті і латами, пригнічені нуждою” [4, 1, с. 101]). Уява Телепня зафіксувала узагальнений образ університетського юнацтва, що живе надіями на “кращий стан”, волю. Щоб дійти до омріяної будучини, необхідно теперішнє “розвіяти, як пил; змести – як нечистоту; вирвати з корінням – як жалку кропиву” [4, 1, с. 107]. Петро близько зійшовся з “чесним юнацтвом”, перейнявся його надіями. У спогадах хворого в’язня студентські роки спливають як найсвітліша сторінка життя. Університетська освіта розширює світогляд Телепня, а роки навчання стають періодом пильного знайомства із життям (студентське середовище, рибацька артіль). Свої знання Петро скеровує на благо інших.

Мабуть, однією з цеглин, закладених життям у формування переконань (та не характеру) Петра Телепня була дружба з Тимофієм Жуком. Школа звела цих таких різних зовнішньо і внутрішньо людей. Окремі

художні деталі повісті Мирного дають змогу відтворити контрастні портрети персонажів. "...два рядки дрібних білих зубків, червоненьке личко, повні щічки, блискучі очиці" – це Петрусь у дитинстві. Зовнішність Тимофія перебуває в дисгармонії з його внутрішнім світом. Письменник показує непривабливий вигляд Жука: "мордатий хлопець з чорним лицем", "пикатий, чорний" [4, 1, с. 83]. Таким способом зображення Панас Мирний більш виразно відтіняє душу героя. За видимою грубістю хлопця приховані доброта і співчуття: він заступається за малого Петруся; ділиться зі своїм товаришем шматком хліба. Жук уміє бачити глибинне єство людей. Так він дає коротке, але влучне визначення натури Шестірного: "Чортів лизун".

Часто в присутності Петра Тимофій веде розмову-суперечку з Попенком і Шестірним про болючі проблеми життя, про роль освічених людей у ньому. Один із таких диспутів згадує хворий в'язень Петро Федорович. Пізнього зимового вечора четверо давніх товаришів, які підросли – Петро в п'ятому класі, Шестірний та Жук – у сьомому, а Попенко – в богословії; змінилися – "Шестірний дивився уже паничем, тендітним, чистим паничем, Попенко – у червонуватому сертуці, у рябій жилетці, у полосатих штанах, пригладжений, як киця, припомаджений, надушений <...> Жук: такий же чорний, такий же розвалькуватий <...> обличчя, правда, подовшало трохи, та очі ще більше позападали всередину, зробилися хмурі-непривітні" [4, 1, с. 97], говорять про плани на майбутнє. Тимофій Жук відкрито викладає свої думки, радить Попенкові: "Заведи школу – учитися: у свята – народні бесіди..." [4, 1, с. 99]; висловлюється про потребу громадського самоврядування. Програма його подальшої діяльності розкрита в запальних словах: "...віддай народові все те, що через його придбав" [4, 1, с. 100]. Петро Телепень не бере безпосередньої участі в суперечці, але приймає схвильовану мову Жука, його боляче вражає, що Тимофій не знаходить підтримки ні в семінариста Попенка, ні в гімназиста Шестірного. Майбутній піп боїться освіченого мужика; його найзаповітніше бажання – одружитися з багатою попівнею, отримати парафію. Мріє про "управительство" Шестірний. Прихильне ставлення Петра до Тимофія Жука автор передає через лірично-мінорний образок: "...а Петро сидів рядом з Жуком і добрим поглядом дивився на його, немов збирався сказати: «Годі, перестань! тут не знайти тобі теплого привіту

своїм самотнім думкам... Бач, яким холодом навкруги дише!»" [4, 1, с. 101]. Розлука з товаришем, якого виганяють з гімназії після доносу Шестірного, боляче вразила Телепня, а слова Тимофія "бережи себе, своєї душі, свого серця" [4, 1, с. 101] і запали в його свідомість. Отже, одним із чинників формування світогляду Петра Телепня була дружба з Тимофієм Жуком. Потрібно відзначити, що зустріч уже студента Телепня та народника Жука змінює де в чому погляди й наміри першого. Жук пішов "у народ": "з сірим мужиком косив по катеринославських степах, тягав чуже добро з барок і нагужав судна на Дніпрянському лимані; був по всяких заводах" [4, 1, с. 112] і нарешті опинився поміж київських рибалок, організував артіль для захисту їх життєвих інтересів. У цей час і відбувається зустріч товаришів. Після схвильованої розповіді Тимофія про рибальські злигодні, після неодноразових наступних відвідин артілі вирішує Телепень не лише описати життя рибалок – "Страшна драма, рибальського голоду лежала вже у його на столі", а й "повитати у других обставинах" [4, 1, с. 115]. Студент університету Петро Телепень теж іде "у народ".

Герой повісті "Лихі люди" – письменник, який своєю творчою працею прагне прислужитися трудящому люду. У цьому розумінні він виступає "будителем", що суб'єктивно переживається як страждальність. До деякої міри страждання в певних моментах регулюється з ідеєю самопожертви, яка лежить в основі народницької свідомості. Але "будительство"-страждальність носить у Мирного подвійне навантаження: його герой-письменник намагається своїми творами, що відбивають страшну реальність, будити "жаль у серці" гноблених і гнобителів, водночас сам карається "живими муками живих людей". Метафоричні вирази та порівняння передають психологію творчості Телепня: глибоке переживання ним предмета зображення – "чулий до сліз та болю, уразливий до безталання та нужди"; майстерність тенденційного зображення: "Гарячим словом, мов гострим ножом, він вирізував тяжкі візерунки нужди..." [4, 1, с. 107]. Самопожертва (у народництві – християнська за своєю природою) не усвідомлюється її носієм, виступає як належне, тоді коли страждання переживається особою як привнесена ззовні необхідність – моральний обов'язок.

Петро Телепень вихований у дусі добра для людей: у дитинстві це добро бачиться як слухняність, у юнацькому віці – праця зара-

ди освіти суспільства, у першу чергу народу. Петро розуміє тягар взятої на себе місії, але несе свій “хрест”, не боячись його. Фізична кволість поступається місцем духовній силі: глибокій вірі у вагу мистецького слова. Письменник стверджує право існування характеру, що усвідомив себе “господарем духовного світу” (О. Сидоренко). У зв’язку з цим стають зрозумілими слова Петра Федоровича, сказані під час побачення з матір’ю у в’язниці: “Вона (мати) в мене добра, учила любити... Я слухав, а тепер і караюсь за те...” [4, 1, с. 125]. Любити людей, у розумінні Телепня, значить допомагати їм, страждаючи їхніми бідами; тепер же, ув’язнений, він нічим не зможе полегшити становище знедолених. Тоді “караюсь”, за Петром Федоровичем, не через розправу офіційної влади, а через власне безсилля “довести дороге діло до завершення” [4, 1, с. 124]. Тут же, при зустрічі, відбувається зречення батька й матері (“...були в мене батько та мати” [4, 1, с. 125]), що само по собі передбачає трагічний фінал – самогубство. Смерть головного героя повісті не можна вважати життєвою поразкою: моральна позиція Телепня, чесна й принципова, не дозволяє йому відійти від власної “доброти”, змінитися (хоч він відчуває неспроможність покращити життя шляхом проповідництва). Петро Федорович не побажав пристосовуватись, як його однокласники Шестірний та Попенко, що у своєму прислужництві зробили не лише жадану кар’єру, а й повністю втратили духовне начало. Про трагедію, яка розігралася в тюрмі, Попенко розповідає друзям – “записним картюжникам”, “заливаючись веселим реготом”. Шестірний, товариш прокурора, відмежовується від своєї нації, пристаючи до панівної (у його уста автор вкладає російську мову).

Найперше Петра Телепня стосуються слова епіграфа, бо головний герой повісті “Лихі люди” – “апостол правди і науки”, бо він взявся нести на своїх плечах “хрест” доброти і страждання, не сподівається на розуміння чи підтримку інших, ніколи не вдається “апостол” до кровопролиття. Ідея страждання, закладена в образі Телепня, рухає сюжет твору: герой терпить муки – обивательське неприйняття його думок (“Глуха чутка, ходила по базару, що спіймано великого ворога темних людей, котрий виробляв фальшиві гроші” [4, 1, с. 74]), перебування у в’язниці; Петро протиставлений іншим персонажам, носіям протилежних ідей.

Страждання виступає складником інтелегента-“будителя”, та воно не переростає в його фатальний рубіж. Адже ж своєрідним “будителем” є ще один персонаж повісті “Лихі люди” – Тимофій Жук, але він, прихильник сили (“...бери силою! Бийся, борися, а бери, добувай!” [4, 1, с. 114]), приносить себе в жертву іншим, не відчуваючи цього. Жук бачить “добру душу та серце” мужика, простого люду, серед якого він живе, – жертвує собою для його блага. “Будительство” Жука дійове: він навчає трудівників боротись. Така ж функція Телепня носить швидше просвітительсько-моральний характер. Діяльність і Тимофія Жука, і Петра Телепня була запереченням офіційного життя (це поняття ми вживаємо для характеристики антигуманних законів тогочасного чи будь-якого іншого суспільства, способу життя, яке виправдовує приниження особи) в ім’я свободи людини.

Новаторство Мирного в повісті “Лихі люди” виявилось ще й у тому, що він подав і причини, і наслідки вчинків, окремих почувань своїх героїв. Звичайно, до цього спричиняється і суб’єктивний характер розповіді, але цьому служить і намагання автора накреслити психологічне обличчя своїх героїв. Вони, персонажі повісті, чинять так чи так не лише через зовнішні обставини (умови соціальні), а й діють під впливом моральних вимог, приймаючи або не приймаючи їх.

Діяльність Петра Федоровича Телепня – глибоко усвідомлене бунтарство, “один із варіантів самовироблення особистості” (Р. Міщук). Дещо відмінний напрямок мають народницькі пошуки Тимофія Жука, прямолінійного і правдивого ригориста, який переконаний, що треба “силою” завойовувати краще життя.

Ще навчаючись, Жук твердо вирішив стати борцем за народні права, захисником покривджених. Тимофій рано усвідомив існування морально-суспільного зла: егоїзм, підлабузництво, що процвітали в гімназії, викликали в нього ненависть. Стосунки з Шестірним – наочне підтвердження Жукової відрази до лицемірства і лицемірів.

Образ Тимофія Жука переконує, що для Мирного характерне прагнення зображувати життя в русі, у найрізноманітніших його виявах, показати будівничо-творчу функцію добра і руйнівну силу зла. Жук обстоює думку про зв’язок із народом, пропагує ідею його освіти (для Телепня характерне намагання морально оздоровити всі суспільні стани),

вірять у гуманізм (“Народ ніколи не забуде того добра, яке йому зробиш” [4, 1, с. 99]).

Тимофій Жук не просто проголошує програму своєї діяльності, а відстоює її в палких словесних баталіях чи то з Шестірним та Попенком, чи то з Телепнем. Діалогам належить важлива ідейно-художня роль у “Лихих людях”. Якщо при створенні головної постаті повісті, вразливої, схильної до самоаналізу людини, автор користується внутрішнім монологом, то діалог – найбільш відповідна форма для розкриття образу Жука (та й інших персонажів). У “Лихих людях” більшість діалогів мають форму суперечки.

Жук уміє протистояти злу, особливо небезпечному тим, що у феномені морального зла відбувається самознищення людського в людині, її дегуманізація. Тимофій, перебуваючи в системі зв'язків, заснованих на такому використанні особистісних можливостей, що знецінюють іншу людину, залишається вірним думці про нерозбуджені можливості народу, його духовний потенціал. Логіка авторської розповіді підводить до висновку: важливі поняття добро і зло тісно з'єднані між собою, ступінь їх вияву залежить від самої людини, хоч і навколишня дійсність всіляко нищить одвічні стремління людини до гармонійних взаємин. Сильний характер Жука допомагає йому вистояти в нелегкому змаганні зі світом доносів, підлості та несправедливості: доступ в університет закритий (“Подякуй за се від мене Шестірному” [4, 1, с. 101]), але він добуває відряду “у народі”, де “знайшов собі захист і роботу” [4, 1, с. 110]; виснажлива праця не перекреслила його давньої уяви про добру душу “сірого мужика” (“І всюди він однаковий! Все теплий, привітний” [4, 1, с. 112]). Мирний відійшов від зображення фаталістичного сприйняття дійсності, його герої активні: вони протистоять (не приймають) дійсності через самоусвідомлення життя. Жук розуміє, що Шестірний – це уособлення світу насильства й несправедливості, а оскільки суспільне зло вкорінене міцно, то їм, вигнаному з гімназії і донощику, доведеться зустрітися в інших, складніших обставинах: “...в таких узьких куточках, де вже не розминемося так” [4, 1, с. 110]. У цитованих словах майбутнього хоудака “у народ” ясно звучить усвідомлене знання соціальних законів, а не віщування невідворотних подій долі.

Представники освічених кіл (Телепень, Жук) виконують свій обов'язок перед народом не просто як повинність, а роблять це з

почуттям глибокої внутрішньої потреби – служіння народові стає моральною необхідністю. Панас Мирний найрізноманітнішими художніми засобами (суб'єктивний аналіз подій – через спогади головного героя, протиставлення різних характерів, соціально-психологічний аналіз) розкриває основи моралі персонажів – самозречення, самопожертва, страждальність, аскетичне самообмеження.

Література

1. Бердяев Н. Русская идея / Николай Бердяев // Вопросы философии. – 1990. – № 1. – С. 86–88.
2. Власенко В. Художня майстерність Панаса Мирного / В. Власенко, І. Клименко – Дніпропетровськ, 1974. – 175 с.
3. Грицай М. Панас Мирний: Нарис життя і творчості / М. Грицай. – К.: Наук. думка, 1986. – 219 с.
4. Мирний Панас. Зібрання творів: У 7 томах. / Панас Мирний (П. Я. Рудченко). – К.: Наук. думка, 1970. – Тт. 1–7.
5. Сиваченко М. Корифей української прози: Нарис життя і творчості Панаса Мирного / М. Є. Сиваченко. – К.: Наук. думка, 1967. – 215 с.

Vira Meleshko

FICTION MEANS OF CREATING THE CHARACTERS IN PANAS MYRNYI'S NOVELS

The article reveals the specific depictions of contrasting types of intelligentsia through the problematic relationship between intelligentsia and folk people in the novels “Narodolubets” and “Wicked people” by Panas Myrnyi. Literary and content parameters of the characters in the novels as a means of carrying out the problem mentioned above are considered; the fiction components of the characters are distinguished.

Keywords: intelligentsia as a subject matter, problem, populism, main characters, novels “Narodolubets” and “Wicked people”.

Веѣра Мелешко

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ СПОСОБЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВ ИНТЕЛЛИГЕНТОВ В ПОВЕСТЯХ ПАНАСА МИРНОГО

В статье раскрывается специфика изображения контрастных типов интеллигентов в аспекте проблемы отношений интеллигенции и народа в повестях “Народолубец” и “Недобрые люди” Панаса Мирного; ведется речь о художественных параметрах образов-персонажей сочинений как способа реализации указанной проблемы; рассматриваются художественные составные образов.

Ключевые слова: тема интеллигенции, проблема, народничество, главные персонажи, повести “Народолубец” и “Недобрые люди”.

Надійшла до редакції 11.04. 2011 р.